

**MITOLOGIJA IN KNJIŽEVNOST**

**MITOLOGIA E LITTERATURA**

# Вила љубавница у књижевности српског романтизма

Дејан Ајдачић

*The paper examines lover fairies in literature of Serbian romanticists. Stressed are especially the connections between folklor-mythological creatures and literary alterations and metamorphoses.*

Виле по народним представама јужних Словена, најчешће као лепе девојке бораве, слично самодивама Бугара и Македонаца, руским русалкама или пољским богинкама, привлаче младиће (Т. Ђорђевић 1953; СД 1: 369-371, Ајдачић 2001). У фолклору с почетка 19. века виле су већ изгубиле нека обележја, а процес деградације и демитологизације њиховог лика настављао се у усменој традицији када им је нови живот у српској култури подарило интересовање романтичарских песника. У већ постојећу, делимично испражњену митолошку “љуштуру” било је могуће уградити црте надстварне младе жене која би у уобразиљи новог времена исказивала и испуњавала потребе културе која се већ одвојила од народне културе, али и културе која је у духу романтизма желела да задржи јаку везу са народном баштином. Тако се отворио простор да виле приме нова својства и значења. У сложенем грађењу и разграђивању обновљеног лика виле, српски романтичари су додавали и одстрањивали поједине одлике, прилагођавајући их и конкретним идејама песме или приче.

Зашто су управо виле, а не неки други демони добили повлашћено место у историји књижевности тог периода. Оне су у митопоетском свету српског романтизма, вероватно, морале испуњавати одређену потребу свога времена у митском представљању народне судбине. Започевши ослобађање од Турака и тражећи национална права у Аустријској држави, бивша слава била је залог будућег јединства и моћи, па су средњовековни владари и витезови митски уздигнути у јуначки пантеон. Српски уметници су уравнотежили мушки свет мегданција и крајева укључивањем женског начела посредством женских оностраних бића. Увођењем вила у књижевност и уметност, они су у првој половини 19. века, активирали архетипске црте уграђене у лик моћних и привлачних лепотица из народних веровања. Ако пођемо од четири женска архетипа - мајка, хетера, амазонка и жена посредница (Уланов: 16 ид), - мајка, љубавница, девица-ратница, саветница, виле које се непријатељски односе према човеку биле би непокорне и осветољубиве девице-ратнице. Такве су виле које беже од јунака који их је на превару или силом заточио (Милошевић-Ђорђевић 1953: 51-75) или виле које сакате јунаке који замуће њихов извор или нагазе на вилинско коло. Ове мотиве српски романтичари су преузимали, али их нису надограђивали новим моментима-

ма. Песницима нису биле изазовне ни баладе у којима виле истискују бездетну супругу својом еротском привлачношћу. Романтичари очигледно нису хтели да виле везују за дом, већ су им остављали пуну слободу и неспутаност. Виле као саветнице нису постојале у фолклору, али су им песници дали улогу заштитница народа и заштитница народне поезије. Такве виле су по свом родољубљу биле блиске вилама ратницама.

Виле као љубавнице живе по народним предањима са младићима и ожењеним људима: *Докле овако виле воле да проводе слободну љубав, дотле, као и грчке нерееде, оне имају према браку велику одвратност, јамачно зато што их брак лишава слободе и што им намеће извесне обавезе* (Т. Ђорђевић 1953: 75). Ове лепотице, у усменој традицији воле младе људе, али су им и привлачне и изазивају њихове љубавне жеље (Виноградова 1996: 214-215). Коришћењем тек подразумеваног, али не и изреченог еротског изазова, ствара се у писаној књижевности могућност да се ослањањем на биће усмене традиције догради психолошка димензија односа човека и демонске жене. У традицији писане књижевности, у дубровачкој поезији, девојке и жене су називане вилама. Иако веза између дубровачке поезије и српске књижевности није била увек једнако интензивна, неспорно је њено присуство и утицај на песнике 18. века. Вила као привлачна жена у поезију српских романтичара ушла је преко ремитологизације народних представа које су надграђене уношењем елемената из других митологија (античке или хришћанске) или додавањем нових и измишљених представа.

У књижевности 19. века виле у односу на виле из фолклора добијају нова својства и улоге. Романтичари им дају и ново, значајније место у националној митологији. Преображен лик вила тек делимично се ослоња на усмену традицију, а његове нове одлике одређују дела писане књижевности и других уметности. Иако је задржан спољашњи изглед вила, психолошко мотивисање њихових активности претрпело је значајне измене. Пре свега, виле заштитнице народа код српских романтичара стереотипно су сведене и веома често идеализоване као пожртвована, осећајна и брижна створења која се појављују у ситуацијама у којима се нису никада појављивале у фолклору. У српском романтизму, виле нису само најчешће приказивани демони, већ су и надљудска бића чије је представљање фигуративно и мотивски најотклоњеније од традиције. Неке од карактеристичних црта вилиног изгледа, вилиних поступака и моћи јављају се у различитим видовима одступања од фолклорних представа. Песници у највећој мери склонили вилинским мотивима и темама били су Сима Милутиновић, Јован Суботић, Лаза Костић, Јован Јовановић Змај. Они су често слободнији у испитивањима нових могућности и освајања нових мотивских и идејних простора, но они који их користе преузимајући само елементе традиције. Ти српски романтичари више пута су се враћали лику виле, привлачне лепотице или виле љубавнице. У њиховим песничким склоностима заједничка је била тежња ка иновативном проширивању тематских оквира на основу преображаја фолклорних мотива и формула.

### Остварена љубав

У песми **Ненад**, Сима Милутиновић представља крај извора вилу са дететом које носи тулац са стрелама (Грлица 1835: 127-129). Деретић пише да Милути-

новић меша озбиљно и шаљиво, античко и фолклорно, алегорично и митолошко (Деретић 1979: 124). У античкој митологији крилати дечачић који стрелама изазива љубав звао се Ерот, Купидон или Амор. Доцније су овом лику приписивани алегоријски атрибути којима је означавана слепа, срећна или окрутна љубав. Такав алегоризам се провлачи и кроз песму **Ненад**. Након пасторалног приказивања амбијента и ласцивног сликања *дивоте прије невиђене*, лирски јунак говори о свом љубавном прикрадању уснулој вили. Када потајни љубавник вилу пољуби међу једре дојке и међу очи, “љутом” стрелом га погађа (неименовано) *ђетешце*. Алузија на дечака-бога љубави придаје и вили црте богиње љубави - Афродите или Венере, или сагласно подразумеваном паралелизму, црте алегорије љубави. Вила је представљена као богиња љубави. Када рањен стрелом, јунак јекне, вила га позива да се врати:

“Врат’ се амо, младо занешено,  
 “Вјера моја, минуће ти рана!  
 “Другди лијек не можеш јој наћи  
 “Већ да опет на истоме мјесту:  
 “На лађахну изворчићу љубве,

У Милутиновићевим стиховима осећају се далеки одјеци петраркистичког песништва, па и опевања љубави као рана Аморових стрела. Еротски доживљај жудње и болног задовољства потиरे завршни стих којим се лирски јунак-песник одриче љубави: *Вјере љубви не имадем више*. Ову Милутиновићеву песму Душица Потих тумачи као сукоб љубавне жеље коју изазива лепота и морала: *Суочавање са чулним је за Милутиновића и суочавање са трагичном краткотрајношћу човекове егзистенције. Лепота постаје симбол негативног егзистенцијалног начела, а етика свесна потрага за уточништем смисла* (Потих 1985: 34). Сами стихови не дају основа таквом супротстављању, а није јасно ни у чему би се састојала “потрага за уточништем смисла”. Ауторка, нешто касније додаје: *Заводљива вила симболише све емоционално, ирационално, судбинско, једном речју све што узмиче пред контролом воље. Вила није никакво метафизичко зло сила која долази изван човека, већ његова властита слабост* (Потих 1985: 34). Овакво поимање се може прихватити уколико подразумевамо да вила представља поунутарњене силе човека, али ваља узети у обзир и чињеницу да вила оличава љубав, као и да последњим стихом песник заузима став свог лирског јунака према овом осећању. У песми, осим узредних атрибута у сликању виле (*бела из планине вила*) и лоцирања радње за близину извора, нема фолклорних елемената који би упућивали на подстицаје из усмене традиције.

Пагански дух песме Симе Милутиновића **Истидару**, ослањао се краљичке народне песме (Недић 1959: 158-159), мотив спасовских песама, као и на Милутиновићеву другу *коледку* из **Пјеваније црногорске и херцеговачке**, тада једину објављену варијанту о Бан Секуле који вилу ухваћену *вилинском вијалишту* дарује ујаку (Крњевич 1993: 95-103). Задржавши вилу као актера и вилинске хронотопе, песник је унео и похвалу бујању живота и љубави. Милутиновићеве речи уз стихове у првом издању **Пјеваније: Виле су Српске, Идеали, Модели, сушности срца и душе, виша и нижа, и до Свевишњег самог’** *постепено допуњавајућа поњатије чојека, важност му преуздижућа, и порочност му низстрељавајућа пољубожества, или Ангели уображенија* упућују, упркос релативизовању које следи

(*Млого сам се занио, ма у своје - !*) на симболичку важност коју су имале коледке на почетку **Пјеваније**. Такве, симболичке представе о вилама, песник је сигурно уносио и у своје оригиналне стихове. Главни јунак песме **Истидару**, Радиша, *вилац вилски* се спушта у свој двор код *вилског сајмишта*, зове виле и објављује смрт таме и обнову:

*Ој вишињо, вишињице!  
Дигни горе гране,  
испод тебе виле  
дивно коло воде.  
Пред њима Радиша  
бичем росу тресе,  
до две виле води,  
а трећој беседи:  
Пођ' за мене вило!*

Мотив вишања који је преузет из круга свадбених песама и њихова симболика плодности остварује се у народној песми кроз преплитање животног и календарског циклуса. Милутиновић је активирао већ постојећи сплет симболичких значења и додатно га оснажио увођењем и надљудских актера. Када се има у виду да је песма посвећена свадби песниковог пријатеља, Исидора Стојановића, њене поруке се схватају као исказивање добрих жеља и благослова.

Јован Суботић је виле приказао надстварне жене различитог односа према људима – једном као демонску љубавницу која хоће да зачара младића, а други пут као надземаљско биће чија је љубав добра. Та, међусобно искључујућа виђења љубави вила и људи, позивају се на различите, такође искључује сегменте традиције, чије разлике Суботић и додатно развија потенцирајући и домишљајући неке од особености вила. У приказивању вилине љубави према младићу у спеву названом по најкраћој ноћи у години, песник је употребио низ фолклорних микромотива.

Суботићевом спев **Ивањска ноћ** се држи елемената из народне традиције, али су они преузети из разнородних жанрова, откривајући, ауторову жељу да уклопи што више вилинских мотива из народних умотворина, без посебне бриге да споји и усагласи несродне мотиве у јединствену целину. **Ивањска ноћ** Јована Суботића подељена је на два дела, на две песме. У првој, јунак на месечини спава под јасеном. Ово дрво се у народној традицији везује за виле, али се вила не помиње, тако да је та асоцијација уведена али неисказана до краја. Цвеће с јасена се круни, пада на јунака и буди га из сна. Мотив цвета који буди момка или девојку у народним лирским песмама, најчешће, се прекида у трену сновиња о драгој или драгом. Јунак овог спева у Шари сања *белолику, танкоструку децу* крај потока, чије недро дрхће (сладуњаво благо еротизовано - као у рајској башти, *Љубиши ли ме душо моја, Као пчела росно цвеће*). Он се плаши да не устане да не наруши слику у коју сумња да ли је стварна или представља сан. Девојка устаје и плете му венац, а када месец гасне она му обећава да ће поново доћи.

Други део спева одвија се на Ивањ-дан. Према народним веровањима, током најкраће ноћи у години дешавају се чудеса, граница између светова људи и демона постаје слабија. Дobar јунак који ни дању, ни ноћу не скида очи са јасена, дочека лахор, окруњен цвет и санак који га преноси у рајску башту. Вила облакиња долази са двоје деце - дечком и девојчетом и открива му тајну додира два

света људског и вилинског, земаљског и небеског, смртног и бесмртног. Суботић знајући да виле у народној традицији често представљају разорна бића кроз речи које вила упућује свом вољеном, објашњава природу вилинске љубави:

*Да једанпут само свака,  
Кад постати жели мати,  
Дар љубави може дати.  
Кога други пут загрли,  
Из костију срч му вади,  
Из прсију срце кида,  
А из недра душу чупа:*

Суботић задржава народно веровање о окрутној вили која чупа срце (у народним песмама често то чине три виле/вештице), али и хуманизује вилински свет, одступајући од веровања да се виле рађају из росе и везује рађање за љубав према човеку (незаобилазна везаност за људско). Вила говори и како је љубав вила огњена и како би спржила љубљеног, чиме се објашњава и зашто је љубавни доживљај јунак имао у сну. Јунак би се одрекао и блага и царства, а вила своје силе, славе и саме бесмртности, али то није могуће. Граница смртних и бесмртних бића не дозвољава њихов живот. Када заљубљени младић хоће у очајању да се убије, вила му открива да ће се једном састати да заједно векују: *Ал' то место није земља, / Ни вилинско царство тајно*. Вила облакиња, на пола пута између земље и облака, разапета је између вилинско-небеског и доњег-људског света. Она се час спушта ка земљи, а час је срце вуче у облаке.

*Мног пута на пол пута  
Међу земљом и облаком  
Једним крилом спуштала се,  
Другим сам се подизала.*

У жељи да нагласи расцепљеност виле између виших закона и својих осећања, Суботић претерује и ствара тешко замисливе слике. Уз уплитање елемената платонистичке теорије љубави (жеља и душа) Суботићево приказивање вила на плану идеја много дописује народној традицији.

Ослањајући се на песме о чудесном пореклу, Суботић вили приписује обећање дато човеку да ће девојку узети себи, а дечка оставити оцу. Њему су дата крилца и он може да одлети да види матер и сестрицу. Вила му открива да ће се појављивати, али да ће је видети онда када му спадне *тајна земље сила*, а да ће га, кад се звезде срећно наместе, на златним крилима, носити у њен свет.

У духу народне традиције је генеалогско истицање надземаљског порекла детета - Реље Крилатића. У спеву, ово истицање се налази као и у народним песмама на крају, али у контексту ремитологизације са лирским акцентима описивања љубави, његова функција је више декоративна. У другом делу **Автобиографије** Јован Суботић у закључним речима о песми **Ивањска ноћ**, пише о значењу чаробног јунака српске песме Реље Крилатића: *велики људи имају дакле две природе у себи, земаљску по оцу, надземаљску од генија!* (Суботић 2, 1902: 17).

Међу песмама Лазе Костића има оних у којима се феноменологија љубави исказује мотивом виле као љубавнице - у љубавној фантазмагорији ноћне жеље, поглед жене је представљен као чопорење вила (133). Песма **Не гледај ме...** (138) основана је на петраркистичкој идеји погледа, чије узбуђење долази до срца.

*Па расклоне виле беле  
књигу белу срца чиста,  
све од листа па до листа,  
белу књигу виле беле.*

Књига и листови представљају отворену повест љубавних погледа који се уписују у песничково-љубавничково срце. Архетипску слику љубави као ватре песник прилагођава оквирима своје песме и повезује поглед жене који жеже и своје успламтеле редове на листовима свог срца.

У време када је романтизам већ давно престао да буде водећи књижевни правац, настао је комад који на романтичарски начин користи фолклорне мотиве и развија причу о љубави јунака и виле. У драми Драгутина Илића **Женидба Милоша Обилића** надовезују се две народне песме - песма о јунаку који пева у вилинској гори и чије грло вила прострели и песма о отмици виле крађом њеног вела. Песник је у народну традицију укључио још три љубави које нису у њој присутне - Реља, јунак који пева је заљубљен у вилу и пева песму којом изражава своја осећања, вила која је најпре окрутна и сама се заљуби у Рељу, да би и самог Марка, који приморава вилу да излечи његовог побратима обузимала жеља да вила буде његова. Оваквим развијањем и допуњавањем народних песама добила су се три у њој непостојећа конфликта који траже своју психолошко-мотивациону разраду: Рељин страх од виле се судара са његовом жељом за њом, вилина окрутност која је део њене природе сукобљава се са осећањима према јунаку, која она открива, Маркова заљубљеност нужно мора да сруши његов однос према побратиму, а та његова страст, са становишта виле, указује се као проблем како избећи нежељену љубав силника, а остварити жељену љубав према Рељи. Вила братими Марка и драма се завршава срећно у припремама за свадбено весеље. Као изданак позног романтизма, овај комад, упркос срећном крају, показао је могућности удубљивања у противречности и психолошке напетости додиром овог и оног света. О изазовности те драматике за музичко исказивање, као и о популарности вилинске теме, сведочи чињеница да је Петар Коњовић своју прву оперу написао под насловом **Вилин вео**, почетком 20. века према драми Драгутина Илића. Иако је драма одавно заборављена, опера се и данас наводи у историјама музике као младалачко дело једног од највећих српских композитора.

### **Одбачена љубав**

У књижевним текстовима о вили која не успева да освоји човека који јој се допада, њена моћ бива изазвана, а њени поступци проширени на виши план и у сферу чудесног. Стога је за разлику од лирске интонације у стиховима о оствареној или бар делимично оствареној љубави, одбачена љубав повезана са мрачном страном демонског света као и са бајковитим елементима који се уносе у наративну матрицу.

Вила као демонска љубавница у либрету-драми Јована Суботића **Ратовид и Илка** (Летопис, 1838) жели да разруши везу двоје заљубљених. Историја музике бележи да је ово дело први српски либрето са назнакама о солистичким деоницама, дуетима, аријама и речитативима (Ђурић-Клајн 1956: 7-12). Разматрајући текст никада реализоване опере Сава Дамјанов је написао: "...целовитији и

успешнији пример фантастичке драме не постоји у књижевности српског предромантизма” (Дамјанов 1988: 241). У судару демонских магија вилинске краљице и њених помоћница и осећања, љубав младе жене је јача и побеђује. Краљица је иконографски раскошно приказана - држи клупче и *магическу гранчицу*, а под престолом две служитељке преду златно руно. Она се игра са папагајем, а иза ње је јелен зауздан змијама који је преузет из народне песме. Девојци помаже старац у белом, који је упућује да у ноћи мора на гробу да из крвног огња узме *чародејниј недра цвет*. Када она хоће да га према савету узме, застрашују је звери - мачке јачу, свиње грокћу, јарци дрече, курјаци урлају, вране грачу и змај. Ова бића представљају звучно и визуелно свет узбуњених сила које штите зло, али она нестају када девојка узме цвет који није обичан, већ чаробни цвет који исијава светлост. Истовремена појава месечеве светлости и славујеве песме представља јасну потврду надвладавања љубави и сила добра. Цвет је у европском романтизму, код Новалиса најизразитије, али и код других песника, био симбол највише лепоте и најплеменитијих осећања. Вилинска краљица представља оличење зле лепоте која има привлачну моћ, воље да се други потчини. Актери овог комада, укључујући и споредне ликове, супротстављени су како изгледом, тако и поступцима. Низ наративних и ненаративних, исказаних и подразумеваних антитеза изведен је у духу бајке, па и ликови, митолошки атрибути и митски простор граде свет који је сличан бајци.

Проза Лазе Костића **Чедо вилино** објављена је у Јавору 1862. године, а као посебно издање неколико пута је прештампана почетком 20. века. Овај рани песников текст Хатица Крњевић одређује као алегоријски текст, романтичарски дифузан (Крњевић 1992: 114).

Чедо вилино нужно је тумачити у светлу поетског преображавања косовког мита, пре свега из песме Косовка девојка из Вукове друге књиге Српских народних песама. У народној песми, незнана и неименована девојка среће три јунака после причешћа у Самодрежи цркви - Милош и Косанчић Иван ће је, ако не погину, узети за Милана, и на крају сам Милан Топлица говори како ће је узети за љубовцу. После боја, рањени јунак открива девојци да су сва тројица погинула тамо где су копља бојна “понајвиша” и “понајгушћа”. Проза **Чедо вилино**, уопште узев, следи тек основну ситуацију из песме, а одступа од њене радње. У духу песме Костић преузима и наративизује, без већих одступања, тек сцену косовке девојке са кондиром рујног вина на разбојишту. Све оно што је претходило тој сцени је у мањој или већој мери промењено. Костић није остао само на обећању на изласку из цркве уз пут ка бојишту, већ је вишеструко појачао љубав девојке и Милана уводећи их у цркву и дајући јој и небески благослов. Иван Косанчић је нестао, а Милош је остао као лик коме Милан говори о својој љубави. Трагична завршница песме слепице из Гргуревца о зеленом бору који се суши, изостала је, зато што Косовка девојка одлеће у рај.

Костић је вилу приказао и као националну заштитницу и као заљубљено биће. Већ поднаслов **Бајка о Косовки девојки** упућује на тематику одлучног боја и пораза. Он отвара и питање жанровског одређења. Проза **Чедо вилино** садржи чудесна бића, али она нису сучељена у стилу бајке. Веома изражене хришћанске теме такође не припадају поетици бајке. Главни јунак, заручник Косовке девојке гине у боју, а она сазнаје за ту несрећу. Будући да бајка окончава срећним крајем,



може се претпоставити да га је Костић видео у одласку у рај Милана Топлице и Косовке девојке, у освети која се најављује или је његово поимање бајке било друкчије од нашег.

Сусретање и поетско сучељавање представља се и кроз симболизацију географског простора Косова - као поља сакупљених војски, и крвавог разбојишта, као светог места са црквом Грачаницом у којој су се причестили Срби, и Голеш планином са вилиним дворима. Прожимање хришћанског и паганског света спроведено је и у представи простора - цркве Грачанице и вилинског стана. На почетку текста вила се везује за Врушку, смештајући срце српства у Војводину.

Српска вила са Врушке плива по мору страсти и снова: *Над мирисним сеоцима и поноситим градовима летила је вила даље и даље*. Она се спушта на чисто место, место на коме нема *кужних снова*, на двор Лазарева и заљубљује у Милана Топлицу.

У уводном делу приказују се последице догађаја о којима се приповеда у прози - Љубоморни Месец се свети Србији што га вила не воли и кроз амблематско-алегоријско презначење, изједначава се са султаном и турском војском која надире у српске крајеве. Повратком у време пред Косовски бој, представљени су *тамјан-санци* који се уздижу Богу. Кроз ониричку призму истиче се ноћ пред судбоносан судар у коме снови са страстима иду до неба и у једном вишем свету претходе показану и очишћењу у црквеној причести. Описује се венац јунака код Лазара, који приповедач пореди са вилиним венцем. Костић је, вероватно, под вилиним венцем подразумевао њен veo, окриља. Он није развијао визуелне представе вилиног изгледа и ширио тумачења, већ је подразумевао да се она разумеју. Отуда сложена алегоријска значења која се преплићу око вилиног лика.

Христијанизовање прозе ослања се на веома развијено приказивање и симболичко наглашавање причести којој је песник додао заједничку молитву и заклетву девојке и Милана Топлице у цркви. У мотиву одласка Милана и Косовке девојке у рај, Лаза Костић је развио хришћанску идеју из песама о Лазаревом избору царства небеског.

Спој хришћанског и паганског спроведен је и у другим мотивима. Чедо вилино је вила увила у љиљаново лишће, и оставила на кладенцу уз змије и ветрове, али како је тај кладенац уз манастир, "девојка" је одрасла у манастиру уз вилине приче о српској слави и побожност старца Илариона. Чедо вилино је и само вила, али одуховљена хришћанском вером. У делу приче који претходи косовској пропасти паганско-вилинско и хришћанско начело нису у сукобу, већ се прожимају и допуњавају. Али, зачудо, и у трену када вилина љубомора изазива пропаст, нема раздвајања две митологије. Вила која из прикрајка види Чедо и Милана, поистовећује се са арханђелом који махне пламеним мачем. Ујутру калуђери у цркви не нађу Арханђела Михаила. То, свакако, није у духу ни хришћанске жртве коју оличава Милан (у сну му се привиђа да му син божји ставља трнов венац), ни вере Косовке девојке и Милана, ни хришћанске праведности Арханђела. Тиме се поништава и идеја заштите хришћана, те се и поистовећује вила, кажњена за свој грех са хришћанским божанством. До бојишта долећу и непријатељске хурије, које оличавају демонску помоћ Турцима, а љубоморна вила током боја крилима силно замахне: *Да силно плануше та плаовита крила, и развеје турски јад по српским јунацима*.

Љубав, сублимисана еротика и љубомора имају тежишно место у овој причи. Највеће промене Костић је, у односу на народну песму, извео у објашњењу косовског пораза. Костић мења мотивационе везе и митологизује реалну ситуацију из песме, уводећи у причу Вилинску мајку и њену љубомору према свом чеду. Љубавна осећања су у причу уведена мотивом страсти из људских снова, које вила није *стресла* са себе. Сви сегменти косовског мита наредним променама добијају друго, умерено значење у светлу љубави Виле и Чеда вилиног према Милану Топлици. И вила крије своја осећања, али и Чедо (Косовка девојка) румени од стида и не признаје да је видела Миланов лик у недрима, у срцу виле. Чувајући сублимисана осећања за девојку, извесне елементе страснијег љубавног односа Костић уноси у представу злокобног пољупца. На ремитотворном нивоу, вилу, занесену косовским цвећем, изненаде три хурије из ценета (раја на турском) љубав, страст и љубомора. Вилино чедо - Косовка девојка, на причести Лазаревих јунака пресадила је у себе слику Милана из мајчиних груди. Узајамна обузетост девојке и јунака се приказује сценом у цркви, у којој се, пред Христовом иконом, вилино чедо и Милан заклињу једно другом. Тада их види вила. Неостварена љубав Месеца, па љубомора виле постаје извор српске несреће. Вила својим крилима развејава ветар који носи турски бес. Након пораза, на разбојишту - вилино чедо паде, и *аранђео* је однесе у рај.

Вила тако доноси несрећу и страдање Србима који бране своју земљу. У Костићевом тексту догађаји из српске историје сплетени су на нов начин, а српска пропаст тумачи се несклоношћу Србима наклоњених виших сила. Између историје и митологије се вишеструко преплићу сведени мотиви народне песме и развијене поетске слике и идеје. Вишеслојна алегорија и друге фигуре изазивају на тумачење, али представљају и тешкоће за тумача. Чедо вилино би могло да се разлаже на поједине сижејне и идејне линије, отвара за поједине “кључеве”, али је, ипак, неопходно осмотри и целовитост текста, тренутке преклапања, напуштања једних и започињања других (подразумеваних или изречених) значења. Преиспитивање историје и индивидуалне судбине и у овом тексту сучељава личну и колективну страст. Песник је у овој прози испреплетених мотива, наративних линија и симбола повремено занемаривао нека уведена значења ради развијања других којима је у том тренутку давао предност. У овом релативно кратком, али симболима богатом делу, укрштају се историјске чињенице о исходу косовског боја, алегоријска прича о љубави и љубомори, и машта Костићевих савременика о ослобађању Срба коју је песник исказао симболом зоре која ће доћи.

Змајева песма **Луђани Стојан и облакиња вила**, приказује вилу која погођена у шенлуку јунака, пада са сломљеним крилом, али како се заљуби у Стојана, каже:

*Ој давори, луђани Стојане  
Што не сломи обадва ми крила  
С једним крилом ни момом ни вилом.*

Двострукост и нестабилизваност идентитета виле, условљена је повређе-ношћу, не поседовањем једног крила. Осакаћеност се приказује и као психолошка распуљеност, немогућност потпуног предавања јунаку у кога се вила заљубила и коме открива двострукост свог стања.

Причу **Јагода** о два младића и њиховој љубави према девојци, објављену у Вили 1866 (стр. 369-371; 400-402; 415-420), Радмило Лазаревић је одредио као

“црту из народног живота”. Ова жанровска ознака односи се на сеоски амбијент, неодређено време веровања у виле и вештице и поштовања традиционалних обичаја, културе и моралних вредности. Вилински мотив се најпре јавља у Марковом доживљају вилинских моћи Јагоде. Виле се ту јављају као оличење идеалне лепоте, која се приписује стварној девојци, лепо се уздиже добијањем атрибута вишег света. (У славној песми из Вукове збирке, лепота Милице са дугим трепавицама прикривено се повезује са вилинским моћима). После љубави са Милком, девојка се заветује Марку да ће му бити љуба, али од оне ноћи у којој је Марко сањао виле, нестало је његове веселости, а обузела га је *дубока тама*. Описујући промене у изгледу и понашању заљубљеног младића, Лазаревић даје црте које се могу схватити и као део реалног описа, али и као симболичко повезивање са светом нечистих сила. Лице младића је побледело, а његове мисли лете по *гудурама и сеновитим местима* (401). У приказивању јунаковог осећајног света замењује се земаљска лепота за идеалну лепоту демонских бића. Проширујући фантастичку алузију до фантастике снова писац ипак остаје у кругу реалности стварног збивања уз указивање на унутрашње опсесије младића коме земаљска љубав није довољна. Наратор недвосмислено указује на пропадање младића и одсуство његове свести о томе. У тежњи ка даљем ослобађању приказане стварности од окова свакодневице, као и у жељи да главним актерима омогући да изразе своја осећања, Лазаревић, уз ослањање на хронотоп ноћи, који се везује за демонски свет, сучељава Марка и девојку. При томе он користи фантастику необичног не дозвољавајући читаоцу да са сигурношћу верује да је на Марковом прозору доиста Јагода, јер се Марку само чини да је то она. Он јој каже да је не воли. Марко помисли на лепу планинкињу, што му се оне ноћи јави, па сав задрхта у срцу, и брзо, готово нехотице отвори прозор, али тек што отвори, силни прах му полети у очи - и уз хитре кораке зачу се загушени кикот. Након овог догађаја он одлучује да ће да се свети Јагоди, а да љуби вилу. Одлука се потврђује и у сну када виле заклони црни облак, а потом и вештица која га пита *Казуј, хоћеш да се светим*. Он пристаје, и потом сања кошмаре у којима се смењују виле и вештице. Марко као тајанствени и злокобни коњаник поквари свадбу непостојане девојке.

Писац моралистички окончава радњу осуђујујући све њене актере - тужну Јагоду крај прозора, Милка кога гризе савест, и Марка кога гоне виле и вештице по некој и сетној долини - за лакомислену неверу, за кршење завета, за освету. Виле као демонске љубавнице јављају се у сновима и фантазмагоријама Марка. Приказане као сан о идеалној жени они заводе јунака чијој срећи није стајало ништа на путу. Могло би се претпоставити, али тешко у самом тексту и доказати да су Маркове сумње, па према томе и бег у онострано, изазване његовим подозрењем према верности девојке у коју је био заљубљен. Фантастика, у овој црти из народног живота, везана је за онај део приче у коме се описује вештичино враћање.

### Разорна еротска љубав

У најмањој мери повезани и преплетени са другим фолклорним мотивима су они текстови у којима се љубавна склоност вила према људима преводи у еротску сферу. У њима је наглашенија него у народним песмама и предањима еротска нота.

Лаза Костић у песми “У ју-ју-ју-ју” са свадбено веселим узвикивањем које се понавља на крају сваке друге строфе (122) приказује момке са сватовима делијама-мачевима, девојкама-пушкама. Јунаци умиру али виле их љубе, при чему се смрт и еротско прожимају. У једној од раних песама, насловљеној **Пушка**, Костић оружје представља са бајонетом љубави којим ће да спаси своју однесену “дику”, а потом ће ту пушку предати у род, српској вили (91).

У српској романтичарској књижевности еротски однос вила је редак, али разоран. Суботићева псеудоепска песма **Врдничка кула** завршава се кратким додатком који није у директној вези са причом о кобном прерушавању брата на просидби своје сестре. Веза главне приче и епилога остварена је само преко места описане радње и његовог “садашњег” изгледа:

*И сад стоји код Врдника кула.  
Јер у њој се сакупљају виле  
У поноћи, кад јасенак цвета,  
Па с’ купају у бистром потоку,  
Чешљају се спрема месечине,  
И играју док се не уморе.  
Ако ли се незван гост појави  
Међу себе у коло га узму,  
С њим играју док му душа траје*

Суботић је сазнања о вилиним окупљањима око јасенка могао да преузме из писаног извора - Вуковог описа ноћи уочи Спасовдана у Срему (Етнографски: 177). Према доцнијим записима које је сабрао и протумачио Веселин Чајкановић (студија “Инкубација под јасенком” - Чајкановић 2, 1994: 408-415, види и Чајкановић 1985: \*јасенак), вилама се остављају понуде у храни ради излечења оболелих од вилинских болести. Тај, најважнији елемент, Суботић не на битан начин модификује - у наставку се казује да виле дошљацима којима су наклоњене показују мелеме и будућност. Али, он је увео мотив чешљања на Месецу, типичан за источнословенске русалке, песнику вероватно познате из руске књижевности. Суботић је познавао руску књижевност, објављивао у часописима које је уређивао текстове о руској књижевности, тако да се овај утицај на нивоу (микро)мотива лако може објаснити. Бесомучна игра једнако је карактеристична и за русалке и за виле.

У заплету и расплету песме **Путници** Павла Поповића Шапчанина (алманах **Славјанка**, 1847), виле добијају кобну улогу која је изведена из фолклорних елемената. Песма почиње опроштајем мајке од синова који крећу из сиромашног краја да нађу благо. Када треба да прођу крај стене са дворцем, *млад Радивој* упозорава брата да се не преда чаролијама вила и њихових песама, да не мисли и не одговара. Упозорења брата се показују оправданим, јер се његове речи обистињују и јага вила излећу. Чаролијска природа њихове појаве потврђује се у њиховом привлачном изгледу у коме су проплетене и благо еротизоване представе.

*Чаролија силом бају,  
Удесиле грла бајна,  
Плена песме извијају  
Красне виле златокосе.  
Од облака руво носе,  
И од звезда нас имају,*

*Груди наге, ноге босе,  
Путницима вак' певају.*

Славјанка: 106

Песник наводи две песме вила, које су за разлику од наративног дела песме у осмерцу, испеване у кратком стиху четверцу, којим Поповић сугерише језичко-стилску посебност у певању вила. Док првом песмом виле намамљују неопрезног брата, друга представља песму коју виле певају сахрањујући младића под трешњу. Између две песме показује се Радомиров занос уз срамежљиво истицање потпуне телесне насладе (*Прси, вреле грудве снега, / Звезде очи, коса злато, / Све је њему, све је дато, / У његовој све је власти*). Брат три тавне ноћи проводи код вила, а оне га у четврту зору, уз хук, износе мртвог из дворца. У њиховој песми *Ој путниче, Самртниче* открива се да настрадали брат није једина жртва, јер многобројни гробови сведоче да су од њихове љубави, као робови, настрадали и други младићи. Виле љубавнице ту нису директно "окривљене" као опаке по природи. Оне се чуде што су душе момака лоше, нејаке и не могу да поднесу сласт. Намамљивање вила ређе се јавља у балканско-словенском фолклору, а чешће код русалки. Евентуални утицај источнословенских књижевности могао би да потврди и начин намамљивања несрећног брата. Због туге страда и други брат, а песма се завршава строфом у метрички раширеном дванаестерачком стиху, представом младог песника који, уз гроб обрастао невеном, *сне вечности снева*. Извесна поучност песме слична је поучности демонолошких предања, иако је сам начин приповедања са измењивањем гласа песника-наратора, брата који упозорава и песама вила унесено измењивање перспективе.

Српски романтичари су међу разним бићима из народних веровања изабрали виле које су својим особинама у највећој мери одговарале њиховим митопоетским представама и идејама. Те лепе и привлачне девојке које живе у дивљем простору и саме јесу непокорне и слободне, најпре су оличавале заштитнице српског народа, да би потом виле у књижевности српског романтизма биле и заштитнице националне поезије, али и бића која привлаче младе људе. Паралелни развој овог надприродног лика у књижевности српског романтизма поред оличавања колективних стремљења тако је ишао и у правцу персонализовања. Љубавна иницијатива је у текстовима српских романтичара углавном на страни вила. Оне се заљубљују или их гони жеља да освоје мушкарце користећи своју моћ. Оне јесу привлачне и тешко им је одолети. Чак и у оним књижевним делима српских романтичара у којима се љубав вила и човека остварује, постоји нешто кобно и опасно. Иако песници користе фолклорне мотиве, интересантно је да песници веома ретко посежу за сижеима балада у којима је исход љубави човека и вила кобан и завршава страдањем.

У песми **Србска вила** (1861) Милорада Шапчанина, младић се у сну заљубљује у вилу која га кори да занемарује српство. Он доноси ноже Обилића и Марков буздован, али више не затиче *посестру вилу*. Иронијско преобртање коме се патриотска и љубавна ремитологосација спајају сведочи о импулсима у поезији да се веома коришћен романтичарски мотив појави на нов начин, али и песнички доведе у сумњу. Али, виле су се и даље јављале у српској књижевности стално добијајући нова обличја и значења.

## Литература

- Ajdačić, Dejan: O vilama u narodnim baladama, *Studia Mithologica Slavica*, Ljubljana, Udine, 4, 2001, str. 207-224.
- Патриотска ремитологијација вила у књижевности српског романтизма, *Мит. Зборник радова*, Нови Сад, 1996, стр. 723-730.
- Дамјанов, Сава: *Корени модерне српске фантастике*, Нови Сад, 1988.
- Деретић, Јован: *Алманаси Вуковог доба*, Београд, 1979.
- Ђорђевић, Тихомир: *Вила и вештица у нашем народном веровању и предању; Вампир и друга бића у нашем народном веровању и предању*, Београд, 1953.
- Ђурић-Клајн, Стана: *Музика и музичари*, Београд, 1956.
- Љубинковић, Ненад: Три коледке — први кључ за читање и тумачење будимске и лајпцишке Пјеваније Симе Милутиновића, у: *Сима Милутиновић Сарајлија. Књижевно дело и културно-историјска улога*, Београд, 1993, стр. 175-199.
- Милошевић-Ђорђевић, Нада: *Заједничка тематско-сижејна основа српско-хрватских неисторијских епских песама и прозне традиције*, Београд, 1971.
- Ulanov, Ann Belford: Arhetipovi ženskog, *Delo*, Beograd, 36, 1990, 2, str. 14-30.
- Виноградова, Людмила: Сексуалне везе човека с демоническимима, *Секс и еротика в русској традицијоној култури*, Москва, 1996, стр. 207-224. = *Seksualne veze čoveka s seksualnim bićima, Erotsko i folkloru Slovena*, Beograd, 2000.
- Крњевић Белешке уз лирику Симе Милутиновића Сарајлије, у: *Сима Милутиновић Сарајлија. Књижевно дело и културно-историјска улога*, Београд, 1993, стр. 81-114.
- Поповић, Тања: *Српска романтичарска поема*, Београд, 1999.
- Потић, Душица: Лирика Симе Милутиновића Сарајлије, *Књижевна историја*, Београд, 18, 1985, 69-70, стр. 25-58.
- Славјанске древности*, Москва, I-, 1995-.
- Суботић, Јован: *Живот и дело Дра Јована Суботића (аутобиографија)*, Нови Сад, 1901-1910.

## **The Lover Fairy in Romantic Serbian Literature**

*Dejan Ajdačić*

Depicted as attractive young girls with demonic nature in folk beliefs and folklore of South Slavs, fairies strongly attracted Serbian romantic poets. In their poems they preserved their main characteristics, but also added new elements, adapting them to new themes and subjects. As lovers, fairies appear in texts of Simo Milutinović, Jovan Subotić, Laza Kostić, Jovan Jovanović Zmaj, and others. According to different themes and motifs the texts focus on different subjects: love with a fairy that has been fulfilled, instances in which a fairy rejects her lover, and notions about wild erotic love of seducing fairies. By writing about these subjects, Serbian romantic poets were able to interwine their work with folk heritage, to develop fantastic and allegoric motifs, and to rhapsodise on theme of love.